

EMONA

Ime Emona je verjetno predrimskega izvora. Mestna naselbina Emona je bila ustanovljena na strateško pomembni točki kot najbolj v. mestna naselbina Italije na meji z Ilirkom v začetku 1. stol. n. št.. Civilna naselbina je imela tlorisno zasnovo rimskega vojaškega tabora. Imela je pravokoten tloris s stranicama 540 in 430 m ter pravokotno ulično mrežo, ki je delila mestne dele na pravokotne parcele.

Naselbina je bila obzidana med letoma 14 in 15 n. št., kot dokazuje gradbeni zapis, ki so ga našli že v 19. stol. ob glavnih v. mestnih vratih na Trgu francoske revolucije. Kamnito obzidje je bilo debelo 2,5 m in visoko od 6 do 8 m. Obrambni stolpi, skupaj jih je bilo 26, so bili postavljeni v razdalji 60 m. Na S. in Z. strani obzidja sta potekala obrambna jarka, napolnjena z vodo. Od obzidja je danes ohranjen le J. del na Mirju, ki ga je med obema vojnoma deloma prenovil in deloma preoblikoval arhitekt Jože Plečnik, ostanek obzidnega jarka je še viden ob Snežniški ulici, med Aškerčevo in Rimsko ulico. V mestnem obzidju so bila štiri glavna utrjena mestna vrata: s. porta praetoria j. porta decumana, v. porta pincipalis dextra in z. porta pincipalis sinistra. Ohranjene in restavrirane so le S. Emonska vrata pod Slovensko cesto in J. v obzidju na Mirju. Štiri glavna vrata so bila povezana med seboj z osrednjima metnima prometnicama: Cardo maximus je potekal v smeri sever-jug in Decumanu maximus v smeri vzhod-zahod; njuni naslednici sta Slovenska in Rimska cesta. Stranske ulice so se prilagajale osnovnemu cestnemu križu in so potekale vzporedno z njim. V obzidju so se končale s stranskimi vrati, ki pa so bila kasneje, v pozni antiki, večinoma že zazidana. Pravokotne parcele med ulicami, imenovane insulae (otoki), so bile pozidane s stanovanjskimi in drugimi stavbami. Meščanske hiše so bile udobne, opremljene so bile s kanalizacijo in centralno kurjavo, bogatejše so krasili talni mozaiki in freske. O tem poročajo ostanki hiše v Arheološkem muzeju na Jakopičevem vrtu (Mirje 4).

Na križišču glavnih prometnic, na tako imenovanem Ferantovem vrtu, med sedanjimi Rimsko cesto, Slovensko in Gregoričevo ulico ter Boršnikovim trgom, je bil forum, administrativno, sodno in kulturno središče mesta. Razdeljen je bil na kulturno središče s svetiščem, posvečenim Jupitru Junoni in Minervi, in administrativno sodno središče s kurijo (posvetovalnico mestnega sveta) in z baziliko (sodno dvorano). Ostanek polkrožne apside je ohranjen in situ Jakopičevi galeriji, ostanek okrogle poznoantične stavbe na dominantni legi foruma pa je simbolično nakazan z okroglim opečnim zaključkom nove stavbe Slovenska 9. Nekropola se je razsprostirala S. od obzidja vse do Bežigrada. Na Ajdovščini so odkopali več sarkofagov in napisnih plošč, na prostoru Kazine pa sarkofag s soho emonskega meščana, ki krasi park Zvezdo.

V 15. stol. je mesto začelo izgubljeni svoj pomen. Ogrožali so ga germanski in hunski vdori. Leta 489 je bilo priključeno državi Vzhodnih Gotov. Kot omenjajo antični viri, je bila Emona večkrat razdejana in požgana. Zadnjič se kot škofijski sedež omenja leta 579. Dokončno je bila porušena, življenje v njej pa končano proti koncu 6. stol., še preden so mesto zavzeli Slovani. Prebivalci Emone so tedaj zbežali iz mesta v Istro in v utrjene postojanke na hribih v bližini mesta. Od Emone se je tedaj ohranilo le malo, predvsem ruševine. Te so ležale na prostoru Emone še potem, ko so začeli graditi srednjeveško mesto. Spomin nanje je bil še po drugi vojni ohranjen v imenu Gradišče, ki ga je nosila sedanja Slovenska cesta med Kongresnim trgom in Aškerčevo cesto.

GEOLOGIJA

Razgibano okolico Ljubljane sestavljata ravnini Ljubljansko polje in Ljubljansko barje, ki ju obrobajo zaobljeni griči iz karbonskih kamnin ter strmi hribi iz triasnega apnenca in dolomita. Sava je na Ljubljansko polje nanosila apnenčasti prod in ustvarila okoli 20 km dolgo in 6 km široko ravnino. Ravninski potoki so ravnino prekrili z ilovico, na kateri se je razvila rodovitna prst, ki je privlačna za naselitev. Zato je Ljubljansko polje največje gradbišče Ljubljane.

Ljubljansko barje (163 km²) je tektonska udorina, v katero so kraška Ljubljanica in drugi potoki nanašali pesek in ilovico. Visoko barje je bilo nekoč izjemno v Sloveniji, pa tudi drugod po Evropi. Za izgradnjo Grubarjevega prekopa leta 1782 za Grajskim gričem v Ljubljani, odstranitvami sotišč, osušitvami in obdelovanjem, je zdaj barje spremenjeno v travnike, njive in zaraslo z gozdovi. Mesto se je dolgo izogibalo nestabilnih barjanskih tal, zdaj pa ga ogroža hiotra urbanizacija. Zanimivi barjanski osamelci so v južnem delu grajeni v glavnem iz dolomita, na severnem delu pa iz skrilavih glinavcev in peščenjaka.

Grajski grič (376m) se dviga 64 m med Ljubljanskim poljem in Ljubljanskim barjem. Sestavljajo ga na Z. in SZ. drobnozrnat kremenov peščenjak z luskinicami sljude (večja zrnca so sprijeta v konglomerat), na V. in JV. pa glinasti skrilavec. Kremenov peščenjak in konglomerat so Rimljani in srednjeveški stavbeniki uporabljali za gradbeni material. Izjemna razgledna točka je že od nekdaj privlačila graditelje utrdb za nadzor nad strateškimi Ljubljanskimi vrati.

Na z. zapirata Ljubljanska vrata zaobljeni vzpetini Rožnik (394m) in Šišenski hrib (429m). Sestavljata ju glinasti skrilavec in odpornejši kremenov peščenjak. Iz tega gradiva so zgrajene starejše hiše in tudi cerkev Marijinega obiskanja na Rožniku. Ker glinasti skrilavec ne propušča vode, so tu pogosti izviri, ki poživljajo urejene turistične poti.

Ljubljansko polje omejujeta na S. strani Rašica (641m) in Šmarna gora (Grmada, 676m), privlačna cilja ljubljanskih izletnikov. Položno podnožje obeh hribov sestavljata glinasti skrilavec in kremenov peščenjak, višje od daleč vidne strmine na Šmarni gori pa dolomit, ki gradi tudi strmo steno Turnc pod Grmado. Apnenčasta stena Rašice je močno razjedena, v skalni steni Šit so nastale kraške jame Kurja luknja, Velika jama in Zidanica. Na kisljih tleh glinastih skrilavcev uspevata predvsem bor in kostanj, kot podrast pa borovnice, jesensko resje in visoka betica; apnenčaste stene zarašča bukov in smrekov gozd. Nad Podutikom so triasni apnenec lomili že Rimljani za zidovje Emone, odtlej pa ga izkoriščajo v več kamnolomih. Podutiški apnenec so uporabljali za podboje, mostove in apnenice, v zadnjih sto letih se je razvilo kamnoseštvo. Tu so razviti kraški pojavi (Brezarjevo breznoi, suha dolina, vrtače, ponor).

Na poti proti Toškemu čelu (590m) so zaplate zelenega keratofilskega tufa, nekdanjega vulkanskega pepela, ki ga je na pobočje zanesel veter. Površje sestavljajo werfenske kamnine, z vrhom pa temni triasni dolomit. Na poti proti Katarini je dolomit večkrat skrit pod peščenjaki in skrilavci. Vrh gradi dolomitni Rog (801m).

Z. del Posavskega hribovja na obeh straneh Save sestavljajo kremenov konglomerat in kremenov peščenjak, nižje gričevje pa glinasti skrilavec. Večja območja skrilavca so omogočila skrilolome in obdelavo skrila. S ploščami skrilavca so tlakovana tla in pokrite starejše hiše ter kozolci v širši okolici.

Na V. obodu Ljubljanskega barja se dvigata zaobljena Golovec (450m) in Molnik (582m), ki ju sestavljata karbonski glinasti skrilavec in kremenov peščenjak, pestre barve pa dajejo železove, manganove in druge spojine. Ob laniškem prelomu od Podmolnika proti nekdanjemu premogovniku antracita Klen na Orlah so se karbonske plasti narinile na mlajše triasne kamnine; dolomitni pesek kopljejo na več mestih, v Lanišču je kamnolom dolomita. V Preserju molijo jurski apnenčasti skladi v Ljubljansko barje. Podpeški gradbeni in okrasni kamen je vgrajen v mnoge boljše stavbe na Slovenskem, J. Plečnik ga je uporabil tudi pri gradnji NUK v Ljubljani. Borovniško dolina in Iški vintgar sta iz svetlosivega apnenca in dolomita, ki sestavlja tudi močno razjedeno kraško površje Krma (1107m). V dolini Otavščice, pritoka Borovniščnice, je tesen Pekel v dolomitnih skladih z mnogimi slapovi in brzicami ter s pisanim gorskim cvetjem. Na Vrhniku priteče izpod visoke stene sivega apnenca v Retovju in Močilniku enajst kraških izvirov Ljubljanice.

LJUBLJANICA

Ljubljanica je tipična kraška reka ponikalnica, ki pride večkrat na površje z različnimi imeni. V svojem površinskem toku, ki se začne z izviro pri Vrhniki, teče preko Ljubljanskega barja skozi Ljubljano, nato pa po južnem obrobju Ljubljanskega polja do Zaloga, kjer se izliva v Savo. V zgodovini je bila Ljubljanica pomembna plovna pot. Po njej so prevažali tovor, ki je prišel po Donavi in Savi do Vrhnike, kjer so ga pretovorili na vozove. Že starodavno antično izročilo, ki ga je zapisal Plinij Starejši govori o legendarnem potovanju Argonavtov po tej plovni poti do Nauportusa (Vrhnika), od koder so ladjo po kopnem prenesli do morja. Ljubljansko pristanišče na Bregu je bilo izredno prometno vse do izgradnje železniške proge skozi Ljubljano. Tedaj je promet po reki prišel počasi zamirati, večino tovornega prometa pa so usmerili na železnico.

Ljubljanica je v Ljubljanski kotlini močno vijugala in poplavljala, zato so njeno strugo začeli načrtno urejati že v prvi polovici 18. stoletja. Med letoma 1724 in 1758 so izvedli prve štiri plovne kanale na Selu, v Štepanji vasi, pri Fužinah in v Vevčah, v drugi polovici 18. sto. pa so po načrtih Gabrijela Gruberja izkopali razbremenilni prekop okoli Grajskega griča.

Prek Ljubljanice je že v rimski dobi peljal most, ki je stal nekako v podaljšku Rimske ceste. V srednjem veku sta njena bregova v mestu povezovala tako imenovana Spodnji ali Špitalski most na mestu sedanjega Tromostovja in Zgornji ali Mesarski most namesto čevljarskega. Tema dvema se je v 18. stol. pridružil Šempetrski most, kasneje pa še Šentjakovski. Lesene mostove so v 19. sto. nadomestili s kamnitimi oz. železnimi; zadnji, Zmajski most je bil zgrajen šele leta 1901.

V prvi polovici 19. stol. so strugo Ljubljanice ponovno regulirali in poglobljali. Tedaj so začeli urejati tudi nabrežja, zgrajeni so bili novi mostovii.

Med obema vojnama je bila Ljubljanica z nabrežji vzdolž svojega toka skozi mesto skoraj v celoti preurejena po Plečnikovih načrtih. Plečnik je preuredil nabrežje Trnovskega pristana in Prul, zgradil nov Čevljarski most, Tromostovje, zapornice na Poljanah ter tržnice, ki so zaprle mesto proti reki, kot nekdanje obzidje.

MESTNA HIŠA

Prvotna mestna hiša se je imenovala Komun. Stala je na stičišču treh obzidanih mest v ulici Tranče. Mestno hišo so na sedanje mesto (Mestni trg 1-2) preselili leta 1484. Tedaj so za njene potrebe zgradili novo gotsko stavbo, od katere sta v Kulturno informacijskem centru Križanke ohranjeni plastiki Adama in Eve, ki sta krasili njeno pročelje. Z graditvijo mestne hiše se je začel oblikovati Mestni trg. To je bila prva hiša, ki je s svojim pomolom izstopila iz ulične linije in s tem prelomila dotedanjo demokratičnost v zazidavi obuličnega prostora.

Baročno stavbo je dala v začetku 18. stol. zgraditi Akademija Operozov. Načrte je dala izdelati Carlu Martinuzziju, vendar je delo kasneje zaupala domačemu stavbarju Gregorju Mačku. Njenu pripisujejo čelni trakt z novo fasado, loggio in triramno stopnišče. Fasada je eden najlepših primerov zrelega baroka v Ljubljani. Motv odprte lope na masivnih stebrih in peterokotnega stolpišča nad čelno fasado je bil verjetno prevzet po starem rotovžu.

V secesijski dobi je bila po načrtih arhitekta Leopolda Theyerja v notranjščini preurejena velika sejna dvorana, obnovili so tudi baročni balkon na fasadi. Arkadno dvorišče v notranjščini, ki velja za eno najlepših baročnih arkadnih dvorišč v Ljubljani, ki krasijo z grafiti iz druge polovice 17. stoletja in baročni Narcisov vodnjak, delo

Francesca Robbe, ki stoji v arkadnem hodniku v JV. vogalu dvorišča. Mestno hišo Ljubljančani imenujejo tudi rotovž, kar je podomačena beseda, ki izhaja iz nemške Rathaus.

ŽALE

Osrednje ljubljansko pokopališče Žale pri sv. Križu je bilo odprto leta 1906, ko so opustili staro pokopališče pri sv. Krištofu, na prostoru sedanjega Gospodarskega razstavišča, ker je postalo pretesno in se zaradi hitre mestne rasti že skoraj strnilo s pozidanim mestnim središčem.

Med obema vojnama sta se lahko Ljubljana kot pokopališče na Žalah že tako razširila, da je bilo potrebno zgraditi mrtvašnico, kjer bi počivali pokojniki pred pokopom. Mrtvašnice dotlej Ljubljana ni imela, kajti po tradiciji so pokojniki do pogreba ležali doma.

Nalogo so zaupali arhitektu Jožetu Plečniku, ki se je lotil z izredno občutljivostjo, velikim posluhom in pieteto do pokojnikov. Namesto enotne stavbe za mrtvašnico je zasnoval ločene kapelice, ki jih je poimenoval po zaščitnikih ljubljanskih župnij. Vsako kapelico je posvetil enemu farnemu patronu Ljubljane in jo izvorno oblikoval v velikosti, ki je zadoščala za krsto s pokojnikom in najožje sorodstvo. Vhod v poslovilni pokopališki prostor je J. Plečnik oblikoval kot monumentalne propileje, ki simbolično ločujejo mesto živih od mesta mrtvih. Ob nje je na vsaki strani prislonil nižjo upravno stavbo. Ob vstopu v mesto mrtvih je v vrt postavil katafalk, govorniški oder in molilnico. Za njimi pa je ob peščenih poteh v zeleni park, ki je opremljen kot mesto v malem s kandelabri, klopmi, z vodnjakom in znamenji prosto razvrstil poslovilne kapelice. Park je zaključil z vzdolžno postavljenim objektom pokopaliških delavnic. Kot nasprotje tradicionalni črni barvi žalovanja je J. Plečnik povsod poudaril belino, ki naj bi žalujoče pomirila in duševno okrepila. V beli barvi je zasnoval tudi nosila in ohlapne uniforme pogrebcev, ki jih je poudaril s širokokrajnimi klobuki. Plečnikove kapelice so prava zbirka stavbnih tipov od preprostega tumulusa do različic antičnega templja, bizantinske cerkve, renesančnega paviljona itd. Vse so prefinjeno izdelane iz domačih in cenениh umetnih gradiv, dekorativno bogate in estetsko dovršene.

PARLAMENT

Palača parlamenta (Šubičeva 4) je bila zgrajena leta 1960 po načrtih Vinka Glanza .Zgrajena je bila kot zametek novega reprezentativnega mestnega središča, sedanjega Trga republike, ki so ga začeli graditi sredi šestdesetih let. Njeno pročelje krasijo plastike Zdenka Kalina in Karla putriha, pri ureditvi notranjščine so sodelovali najpomembnejši slov. umetniki.